

UDC 141.82:94(510)

ALTHUSSERIAN STRUCTURALISM IN CHINESE MARXIST PHILOSOPHICAL DISCOURSE

Victor Kiktenko

DSc (Philosophy), Senior Researcher

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Mykhailo Hrushevskyyi St., Kyiv, 01001, Ukraine

kiktenko@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0078-4285

The article examines the reception and interpretation of Louis Althusser's philosophy by Chinese scholars. At first, the article presents the distinctive features of the historical and philosophical context of introduction to Althusser's ideas in China (late 1970s–2000s) and the formation of respective Althusserian researches. The paper in detail analyzes the studies of the Chinese Marxist philosophers, which provided introductions and commentaries on the key tenets of Althusser's theory. Besides, it defines the relation between Althusserian theory and structuralism, philosophy and science; study of Althusser's standpoint on history, dialectics and humanism. The article emphasizes that the introduction of Althusserian concepts such as "epistemological break", "symptomatic reading", "overdetermination", "aleatory materialism", "theoretical anti-humanism", "anti-economism", anti-historicism, the relationship between theory and practice into the Chinese scientific discourse was carried out in the works of Li Qingyi, Xu Chongwen, Xu Ben, Wang Jie, Zhang Yibing, Hu Daping, Pan Xiaoming, Jin Yaomei, Zhang Yujia, Li Shili, Pan Zhixin, Zheng Yishi, Wang Yuchen, Liu Yulan. It was studied the ambiguous attitude towards the methodology of Althusser's structuralist Marxism on the part of Du Renzhi, Wang Fengcai, Zhou Yi, Zhang Jinpeng, Zhang Wenxi, and Li Shule. Considerable attention is paid to the criticism of Althusser's ideology theory, which has aroused substantial interest among Chinese scholars (Yu Wujin, Meng Dengying, Zhu Xiaohui, Wang Xingfu, Ying Wenzuo, Liu Yulan, Lin Qing, and Wang Chunming). Then, the critical perception of the main theoretical propositions of Althusser's philosophy in the works of Huang Jifeng, Zhang Yibing, Xu Chunwen, Wu Meng, Wang Shizhong and Liu Baomin was analyzed using the examples of the "symptomatic reading" method and the concept of "epistemological gap". Various approaches to Althusser's controversial understanding of "multiplicity" are presented in the works of Zheng Yishi, Duan Zhongqiao, Yang Haifeng and Liu Huaiyu. The study of Althusser's late philosophical thought, which primarily concerns the concept of "aleatory materialism", is presented on the examples of the works of Ling Xin, Li Jinhui and Guo Hua. The conclusions highlight that Chinese Marxist philosophers are more focused on the study of Althusser's philosophical ideas than on his political and economic concepts. It is also noted that some Chinese Marxist philosophers creatively accept Althusser's Marxist structuralism, while others adopt a critical stance and prefer classical Marxism.

Keywords: epistemology; ideology; Marxism; methodology; practice; structuralism; theory

АЛЬТЮССЕРІВСЬКИЙ СТРУКТУРАЛІЗМ У КИТАЙСЬКОМУ МАРКСИСТСЬКОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

В. О. Кіктенко

Вступ

Ставлення китаїзованого марксизму до структуралізму загалом істотно змінювалося з плином часу. У перші роки після комуністичної революції 1949 року цей напрям західної думки в науково-освітньому середовищі КНР розглядали як буржуазну ідеологію, яка суперечить історичному матеріалізму і марксизму, що відповідно унеможливило будь-яке його вивчення. Відкритої взаємодії зі структуралістськими мислителями практично не було. Догматичне розуміння і гегемоністська інтерпретація марксизму “ультралівими” силами, нестача матеріалів іноземними мовами та надмірна кількість правил і положень сильно обмежили дослідження західного марксизму в КНР. Ситуація змінилася в 1978 р., коли почалося поступове відкриття Китаю зовнішньому світу. Марксистська філософія в Китаї також стала відкритою для сприйняття не тільки ідей західного марксизму, а й інших напрямів західної думки [Chou Li-Quan 1988, 58–63]. Серед китайських філософів-марксистів, зокрема, сформувався інтерес і до структуралізму. Насамперед у фокусі їхньої уваги опинилися праці Клода Леві-Стросса та Мішеля Фуко. Водночас китайські філософи-марксистки по-різному сприймали структуралізм, що передусім стосується оцінок можливості сумісності цих західних ідей із марксистськими принципами та застосовності до китайського контексту. В окремих випадках структуралізм розглядають як сумісний із марксизмом у літературній критиці та для здійснення аналізу культурно-історичних моделей, але в політичному і філософському плані китайські філософи-марксистки, як і раніше, відкидають структуралізм як недіалектичний, неісторичний, такий, що суперечить марксистським поглядам на суспільство і революцію. Особливе місце тут посідають роботи французького філософа-неомарксиста і творця структуралістського марксизму Луї Альтюссера (1918–1990). Його структуралістське переосмислення ідей К. Маркса та праці з маоїзму використовуються для розвитку китаїзованого марксизму, а також розглядаються як можливі варіанти розв’язання конкретних теоретичних і політичних завдань. Загалом вивчення сприйняття структуралізму китаїзованою марксистською філософією потрібно розглядати в різних контекстах, що зумовлено складністю інтеграції цих теоретичних систем [Zhou Hongyin, Ye Jiabin 2022, 50–61]. Зазначимо, що на сьогодні немає статей, присвячених вивченню цієї проблеми. Отже, метою нашого дослідження є визначення особливостей рецепції та інтерпретації китайськими вченими філософії Л. Альтюссера з методологічних позицій історико-філософської реконструкції та компаративного аналізу на прикладах найхарактерніших наукових статей і монографій.

1. Історичний і філософський контекст знайомства з ідеями Альтюссера в Китаї (кінець 1970-х – 2000-ні роки)

Китайські філософи-марксистки звернулися до праць Луї Альтюссера наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років, що було багато в чому пов’язано з різноманітними теоретичними дебатами, які відбувалися в той час у Китаї. У певному сенсі теоретичні пошуки та культурні устремління в середовищі китайських філософів-марксистів визначив інтерес до альтюссерівської теорії, що не в останню чергу визначалося й пошуками шляхів подолання наслідків політичних репресій часів Культурної революції. Деякі ідеологічні засади, що вважалися раніше непорушними в КНР, були поставлені під сумнів, а нові ідеї опинилися в авангарді часу й дістали схвалення з боку офіційної ідеології. Усе це сприяло теоретичному пошуку, але бурхливі обговорення спочатку не давали змоги зрозуміти складність теоретичних проблем самої філософії Альтюссера.

До середини 1980-х років низка теоретичних дилем знову виявилися в масштабних дискусіях з таких питань, як “гуманізм”, “відчуження” і “суб’єктивність”. Ці дебати безпосередньо впливали із завдань виправлення наслідків ультралівих практик позбавлення людини гідності та свободи, а також із розмов про функціональність наявної політичної системи в КНР. Водночас ідеї Сартра про особистий вибір, відповідальність і віру в себе, концепції Маркузе про чуттєве звільнення і повстання проти інституціональних репресій, акцент З. Фрейда на сексуальності та інстинктах життя і смерті, а також його нападки на цивілізацію дуже вплинули на спосіб мислення та ідеологію китайських інтелектуалів, особливо молодого покоління. Виникла свого роду захопленість, “інтелектуальна лихоманка”, для якої були характерні критика старих підходів і створення нових концепцій без співвіднесення з наявною соціальною реальністю.

У другому і третьому номерах журналу “Зарубіжні суспільні науки”¹ за 1980 рік було опубліковано переклади кількох досліджень зарубіжних учених філософії Альтюссера, який у такий спосіб був офіційно представлений китайській науковій спільноті як політичний філософ. Цю роботу було продовжено в серії “Філософія в перекладах”² і “Матеріалах з дослідження марксизму-ленінізму”³, у яких публікувалися статті британських та американських філософів. Особливо важливий вплив для формування цілісного уявлення про філософію Альтюссера мала публікація перекладів окремих глав монографії британського політичного теоретика Алекса Каллінікоса⁴ “Марксизм Альтюссера” [Callinicos 1976]. У цей самий час такі праці Альтюссера, як “За Маркса”, «Читати “Капітал”», “Елементи самокритики”, а також більш пізні статті було перекладено й опубліковано у вже згаданих “Зарубіжних суспільних науках”, “Матеріалах з дослідження марксизму-ленінізму”, “Філософії в перекладах” та інших виданнях.

У 1980-ті роки в КНР було опубліковано дві монографії та близько п’ятнадцяти наукових статей, переважно присвячених огляду ідеологічної критики філософії Альтюссера. У цих роботах основна увага приділялася, *по-перше*, введенню і коментуванню основних положень теорії Альтюссера; *по-друге*, визначенню взаємозв’язків між альтюссерівською теорією і структуралізмом, філософією та наукою; *по-третє*, вивченню поглядів Альтюссера на історію, діалектику, “теоретичний антигуманізм”⁵ та ін. Автори більшості цих наукових статей обмежуються формою філософської дискусії та вважають, що теорія Альтюссера має яскраво виражений структуралістський характер. Загалом усім цим працям бракувало системності та глибини.

У цей час у Китаї сформувалося ставлення до Альтюссера як до важливого західного марксистського мислителя, проте дослідження його праць перебували на низькому теоретичному рівні. Багато китайських філософів-марксистів, не маючи глибоких і всебічних знань сучасної західної марксистської філософії, розуміли думку Альтюссера поверхово, примітивно, фрагментарно й обмежувалися його “структуралістським марксизмом” поза історико-культурним контекстом. Однак дедалі очевиднішою ставала тенденція до творчого сприйняття ідей Альтюссера китаїзованим марксизмом. Поступово приходило розуміння, що Альтюссер – це не просто політичний філософ, який в унікальний спосіб захищав Маркса, а й творчий філософ нового типу, що володіє унікальним розумінням сучасних соціальних структур. Виникають різні підходи й оцінки структуралістського марксизму в середовищі китайських філософів-марксистів, які перебували під сильним впливом таких західних літературних критиків, філософів-марксистів, як Террі Іглтон⁶ і Фредрік Джеймісон⁷.

Наприкінці 1980-х років у китайських наукових колах відбулося розширення знайомства з оригінальними працями Альтюссера. Це стосувалося не тільки політичної філософії та аналізу соціальної структури, а й безлічі інших теоретичних

аспектів, включно з літературною критикою [阿尔都塞 1984; 阿尔都塞 1987, 100–112 та ін.]. Однак введення робіт Альтюссера в науковий обіг Китаю залишалося обмеженим, а переклади ключових праць основоположника марксистського структуралізму привертали порівняно мало уваги. “Теоретичний антигуманізм” і теорія ідеології Альтюссера були невинуватено проігноровані й неправильно зрозумілі в Китаї, оскільки загалом китайські філософи-марксистки рішуче обстоювали важливість творчого потенціалу суб’єкта. Тому спочатку теорія Альтюссера не справила істотного впливу на полеміку про “суб’єктивність” у китайському науковому середовищі.

У 1990-ті роки альтюссеріанські дослідження в Китаї були представлені вже близько п’ятдесятьма роботами. Причому ці дослідження були виконані на більш високому теоретичному рівні, але перекладів китайською мовою робіт Альтюссера, як і раніше, було недостатньо [阿尔都塞 1998, 393–409]. Формуються різні підходи до думки французького неомарксиста, а також вивчається його вплив на різні наукові дисципліни, й особливо на сучасну західну філософію. Китайські філософи-марксистки поступово пов’язують теорію ідеології Альтюссера з багатьма аспектами філософської епістемології, теорією суспільного устрою і держави, постколоніальною теорією, соціальною роллю інтелектуалів, ідеологічним характером літератури і мистецтва, ідеологічним аналізом текстів.

Цікаво, що на початку 1990-х років на Тайвані були виконані переклади деяких західних досліджень з філософії Альтюссера [阿图塞 1990a; 阿图塞 1990b; 阿图塞 1995]. Проте через збереження бар’єрів для наукового обміну між берегами Тайванської протоки ці переклади мали недостатній вплив на китайських філософів-марксистів. Результатом цього десятиліття стала інституалізація в Китаї *альтюссеріанських досліджень*, для яких були характерні різні теоретичні підходи, оцінки та висновки, але які, як і раніше, потребували вивчення оригінальних джерел і вироблення власних підходів.

У 2000-ні роки відбулися істотне кількісне зростання і якісне поліпшення альтюссеріанських досліджень у Китаї, що також було пов’язано і з появою нових перекладів китайською мовою праць французького неомарксиста [阿尔都塞 2001; 阿尔都塞 2002, 439–451; 阿尔都塞 2004, 289–298; 阿尔都塞 2005; 阿尔都塞 2006; 阿尔都塞 2008; 阿尔都塞 2009a; 阿尔都塞 2009b, 67–74; 阿尔都塞 2010a; 阿尔都塞 2010b, 329–349+420–421; 阿尔都塞 2011; 阿尔都塞 2013; 阿尔都塞 2014, 10–18; 阿尔都塞 2017a; 阿尔都塞 2017b; 阿尔都塞 2018; 阿尔都塞 2019; 阿尔都塞 2020; 阿尔都塞 2022; 阿尔都塞 2023]. На сьогодні в Китайській національній інфраструктурі знань (CNKI) за запитом “阿尔都塞” (“Альтюссер”) налічується 2524 записи, з яких 98 – докторські дисертації, 453 – магістерські дисертації, 41 – виступи на конференціях, 1724 – наукові статті, 4 – газетні статті, 31 – журнальні статті, 173 – оглядові статті. Безумовно, ці дані вказують на великий інтерес до ідей Альтюссера в науковому середовищі Китаю. Водночас, особливо на початку цього періоду, зберігався обережний підхід до праць французького неомарксиста. Наприклад, у статті 2002 року Ма Ляна та Ши Вейгана стверджується, що структуралістський марксизм Альтюссера аж ніяк не є розвитком марксизму, а сам Альтюссер, відповідно, не є справжнім марксистом. Але, попри це, автори закликають спробувати сприйняти розумні елементи структуралізму на основі критики його ідеалізму [马良, 史伟刚 2002, 5]. Того ж року Хуан Цзіфен також зазначає, що Альтюссер не зміг ані вказати прямий шлях від догматизованого марксизму до діалектики, ані обґрунтовано спростувати тенденцію гуманізації марксизму. І це сталося тому, що теорія Альтюссера заходить так далеко шляхом структуралізму, що віддаляється від наукового погляду на марксизм і, зрештою, веде марксистську теорію до одного лише сцієнтизму [黄继锋 2002, 196–197]. Незважаючи на такі твердження, у китайському науковому середовищі було визначено завдання прояснити теоретичну плутанину, спричинену

структуралістською інтерпретацією Альтюссером ідей Маркса, що також мало сприяти розвитку китайзованого марксизму. Окрім того, у цей період сформувалися найважливіші напрями альтюссеріанських досліджень у Китаї.

2. Введення ідей Альтюссера до китайського наукового дискурсу

Першими найбільш репрезентативними працями цього жанру стали книжка філософа, знавця французької мови Лі Цін'ї «Альтюссер і “структуралістський марксизм”» [李青宜 1986] і дослідження Сюя Чунвеня в «Серії есеїв “Західний марксизм”» [徐崇温 1989]. Праця Лі Цін'ї більш детально знайомить з історією, основним змістом та еволюцією альтюссерівської теорії й переважно зосереджена на поясненні взаємозв'язків між альтюссерівською теорією і структуралізмом, який стисло подано від Соссюра до Леві-Стросса. Ці роботи написані як всеосяжний вступ, але при цьому їхні автори були обмежені джерелами та дисциплінарними концепціями, доступними китайським ученим на той час. На жаль, Лі Цін'ї та Сюй Чунвень не досліджували значний вплив теорії ідеології Альтюссера на сучасні західні політичні та культурні рухи, дослідження культури та культурну критику. Проте насамперед праця Лі Цін'ї визначила тематичні рамки і тон альтюссеріанських досліджень у Китаї аж до 2000 року. Слід зазначити появу і більш спеціалізованих досліджень, як-от, наприклад, введення в розуміння Альтюссером естетичного в роботах “На шляху до постмодернізму і постколоніальності” Сюя Бєня 1996 року [徐贲 1996], “Дослідження естетичної ілюзії: вступ до сучасної естетики” Вана Цзе 1996 року [王杰 1996] та ін.

Сюй Чунвень досліджував різні аспекти теорії Альтюссера, що здебільшого стосується “теоретичного антигуманізму”, наддетермінізму⁸, антиемпіризму, співвідношення науки та ідеології. Посилення інтересу до західного марксизму загалом позитивно вплинуло й на вивчення праць Альтюссера, що насамперед торкалось таких питань, як ідеологія та інтелігенція, літературне читання і “симптомне читання”⁹. Сюй Чунвень не лише дає вичерпний огляд філософської думки Альтюссера, а й детально описує прийняття або неприйняття західними вченими структуралістського марксизму. На думку китайського філософа-марксиста, хоча Альтюссер і сприяв викоріненню гуманістичної позиції в марксизмі, він дотримувався не схеми “практика – теорія – практика”, а радше “теорія – теорія – теорія”. Звідси робиться висновок, що Альтюссер ігнорував практичний вимір марксистської думки, а його дослідження від теорії до теорії призвели до результатів, що фактично суперечили думці самого Маркса та створили небезпечний розрив між основними теоретичними положеннями марксизму. Сюй Чунвень доходить висновку, що Альтюссеріві інтерпретації різноманітних течій західної думки були здебільшого суб'єктивними, а це, відповідно, не дало змоги розвинути теоретичний спадок марксизму, особливо щодо розуміння об'єктивної реальності [徐崇温 1982; 徐崇温 1989].

Справді важливим внеском у вивчення праць Альтюссера стало дослідження видатного китайського філософа-марксиста Чжана Їбіна. У книжці 2003 року “Запитання, симптомне читання та ідеологія” автор фокусується на трьох аспектах філософії Альтюссера – це методологічна концепція, переосмислення історії філософської думки Маркса, відтворення виробничих відносин та державна ідеологія. Це перша наукова монографія в Китаї, у якій філософська думка Альтюссера досліджується на основі текстологічного аналізу. Головна увага приділяється трьом класичним текстам французького неомарксиста: “За Маркса”, «Читати “Капітал”», “Ідеологія та ідеологічні апарати держави” [张一兵 2003]. Майже через двадцять років, 2021 року, вийшло друге, доопрацьоване й істотно доповнене видання цієї книги Чжана Їбіна [张一兵 2021]. Ця праця заклала основу для подальших альтюссеріанських досліджень у Китаї з погляду текстуального прочитання, концептуальної інтерпретації та методологічних підходів. Того ж 2003 року Чжан Їбін у співавторстві з Ху Дапіном видав книжку “Історична логіка західної марксистської філософії”,

у якій аналізується історія розвитку західних марксистських філософських течій, і зокрема показана філософія Альтюссера. Автори стверджують, що структуралістський підхід французького неомарксиста мав важливий, “надихуший” вплив для розвитку західного марксизму у ХХ столітті, проте його атака на традиційну суб’єктивність за допомогою структуралізму не досягла трансценденції марксизму [张一兵, 胡大平 2003].

Після праці Чжана Їбіна з’явилося кілька важливих публікацій, у яких було представлено різні теоретичні положення Альтюссера. Пан Сяомін у книзі 2006 року “Структура і пізнання” на основі порівняльного аналізу розкриває панівну логіку епістемологічної думки Альтюссера, виявляє раціональність та ірраціональність Альтюссерової гуманістичної критики західного марксизму на епістемологічному рівні [庞晓明 2006]. У колективній монографії 2009 року, виданій у Сичуанському університеті, досліджується вплив Альтюссерової думки на сучасну західну марксистську літературну критику [黄小伟等 2009]. У книжці Цзіня Яомея “Дослідження Альтюссера та його школи” 2010 року розглядаються теорія репрезентації Альтюссера, основні погляди альтюссеріанської школи, взаємозв’язки між альтюссеріанською школою і такими її наступниками, як неоструктуралізм, постмарксизм тощо. Загалом осмислюється становище альтюссеріанської школи в історії марксизму, а також її вплив на політику [金瑶梅 2010]. Книжка Чжана Юйцзі “Альтюссер” 2011 року розповідає про життя знаменитого французького філософа Луї Альтюссера, охоплюючи його ранні роки, релігійні погляди, зустріч і розрив із гегельянством, захист філософії Маркса та методологію французького неомарксиста. Шляхом ретельного розбору життєвого досвіду Альтюссера Чжан Юйцзя намагається прояснити контекст створення двох робіт – “За Маркса” та «Читати “Капітал”». Особливу увагу приділено Альтюссеру як провідному теоретику Французької компартії та активному учаснику суспільно-політичних дискусій у 1960-х роках. Книга також містить короткий вступ до літературної теорії та естетики Альтюссера, а його життя постає як сповнене песимізму та ідеологічної самотності [张羽佳 2011]. У 2017 році вийшло друге видання цього дослідження [张羽佳 2017]. Книга Лі Шилі “Політична філософія Альтюссера” 2012 року являє собою комплексне історико-філософське дослідження політичної теорії французького неомарксиста [李世黎 2012]. Відбувається пошук нових підходів, наприклад, у роботі Паня Чжисіня “Попереднє дослідження ідеї органічної раціональності Альтюссера” 2014 року [潘志新 2014].

Цікавим вступом стала книжка Чжена Їши “Філософія Альтюссера” 2017 року, у якій пояснюється Альтюссерова критика марксистського гуманізму¹⁰, доводиться зв’язок його філософії з філософією науки та структуралізмом, описуються змішання в його філософії науковості й ненауковості, раціональності та ірраціональності. Чжен Їши простежує, як Альтюссер застосовує структуралістський підхід до філософії Маркса, а також його обґрунтування наукової концепції історії, епістемології, методології та інших теоретичних питань. Загалом у роботі подано досить повний огляд філософії Альтюссера, яку автор оцінює як неправильну інтерпретацію марксизму суто зі сцієнтистських позицій, і це, по суті, нічим не відрізняється від марксистського гуманізму [郑忆石 2017].

У книжці Вана Юйчєня “Дослідження марксистської теорії Альтюссера” 2018 року розглянуто передумови виникнення марксистської теорії Альтюссера, методологію її дослідження, її основний зміст та особливості, визначено схожість і відмінності між марксистською теорією Альтюссера й гуманістичною західною марксистською теорією, проаналізовано культурне коріння марксистської теорії Альтюссера та її вплив на подальші теоретичні напрямки, а також значення й обмеження марксистської теорії Альтюссера. Вердикт автора суворий і витриманий у “правильному” ідейному дусі: Альтюссер не зумів остаточно усвідомити, що науковість марксизму є теоретичною зброєю пролетарського визвольного руху (єдність науковості

та революційності) [王雨辰 2018]. Лю Юйлань у праці “Дослідження критичної теорії сучасності Альтюссера” 2018 року за допомогою текстологічного аналізу та проблемно-орієнтованого підходу з’ясовує передумови, методи, конотацію, історичний розвиток та сучасне значення критичної теорії сучасності Альтюссера [刘宇兰 2018].

3. Оцінка структуралістського марксизму Альтюссера

Ду Женьчи в “Огляді знаменитих сучасних західних філософів” 1983 року стверджує, що філософська думка Альтюссера – це “псевдомарксизм і справжній структуралізм”. Аргументує він це твердження так. *По-перше*, Альтюссер абсурдно розділяє думку Маркса на ідеологічну та наукову стадії. *По-друге*, Альтюссер використовує структуралістський погляд на причинність для критики лінійного погляду на причинність, але потім спрощує ціле і в результаті зводить його до спрощеного погляду на світ загалом. *По-третє*, “множинність” Альтюссера насправді не є множинним поглядом на історію, тому що, з одного боку, він наголошує на кінцевій визначальній ролі економічного базису, а з іншого – на відносній автономії та особливій силі надбудови, що насправді є замаскованим надбудовним детермінізмом. *По-четверте*, “теоретичний антигуманізм” Альтюссера стверджує, що історія – це процес без суб’єкта і мети, тобто це протиставлення гуманізму і людської природи з погляду структуралізму [杜任之 1983].

Ван Фенцай у своїй монографії “У пошуках Маркса” 2003 року досліджує різні напрямки західного марксизму і серед іншого виокремлює три аспекти філософії Альтюссера. *По-перше*, системно вивчено шлях Альтюссера до створення структуралістського марксизму, що, на думку Вана Фенцай, ґрунтувався здебільшого на французькому структуралізмі, лінгвістиці Ф. де Соссюра, історичній епістемології Г. Башляра, структурній антропології К. Леві-Стросса, психоаналітичному підході Ж. Лакана, а також на ідеях Гегеля, Фейєрбаха, Гайдеггера¹¹. *По-друге*, критикується альтюссерівський метод симптомного читання і поняття епістемологічного розриву, а погляд Альтюссера на думку молодого Маркса як на “ідеологію” визначається як необґрунтований. *По-третє*, основний концепт Альтюссера – “теоретичний антигуманізм” – визначається як такий, що заслуговує на увагу з огляду на критику марксистського гуманізму і прагнення до відновлення теоретичного обґрунтування наукового характеру марксизму. На думку Вана Фенцай, Альтюссер застосував лаканівський психоаналіз до культурної гегемонії А. Ґрамші¹² і створив теорію ідеологічних апаратів держави, яка стала продовженням марксистської теорії держави [王凤才 2003, 266–279].

У праці “Інтерпретація суспільства: культурні та структурні підходи” 2004 року Чжоу Ї зазначає, що Альтюссер використав структуралістську методологію для аналізу капіталістичного суспільства. Соціальне ціле є структурою соціальних відносин, яка формує систему взаємопов’язаних практик, зорганізованих усередині детермінованої ієрархії. Ідеться не про якусь фізичну структуру, а про структуру способу виробництва або структуру масових відносин. Чжоу Ї наголошує на альтюссерівській характеристиці визначальної ролі глибинної структури суспільства щодо поверхневої структури і його твердженні, що множинний, а не моністичний детермінізм впливає на визначальну роль структури [周怡 2004].

Чжан Цзіньпен і Чжан Веньсі у своїх вступках до марксизму, зокрема, досліджують погляд Альтюссера на історію як на “процес без суб’єкта”. Чжан Цзіньпен стверджує, що Альтюссер приписує розвитку історії структурну трансформацію переривчастості та розглядає історію як безсуб’єктну структуру, яка цінна для теоретичного подолання марксистського гуманізму, але водночас позбавлена внутрішнього механізму історичного розвитку [张金鹏 2011]. Чжан Веньсі, навпаки, розглядає філософію суб’єктивності з погляду і Маркса, і Альтюссера та стверджує, що загибель суб’єкта супроводжується вичерпанням парадигми сучасності і що

Альтюссер “узаконює” антигуманізм у теорії Маркса безсуб’єктивністю науки [张文喜 2021]. Лі Шуле також звертається до цієї проблематики і, погоджуючись із більшістю дослідників, зазначає, що Альтюссер не лише наголошував на вирішальній ролі структури для людини, а й ігнорував саму можливість зміни структур людиною. На думку Лі Шуле, це було обґрунтовано критикою гуманізації марксизму, але надмірний акцент на суб’єктивності призвів до відриву Альтюссера від об’єктивних законів історичного розвитку. Хоча його концепція “теоретичного антигуманізму” була спрямована на відновлення ідей Маркса про об’єктивні закони соціальної історії, у якій вирішальну роль відіграє двостороння взаємодія між структурою і людиною [黎庶乐 2008, 266–272].

4. Критика теорії ідеології Альтюссера

Першим серед китайських філософів-марксистів до теорії ідеології Альтюссера звернувся Юй Уцзін у своїй праці “Теорія ідеології” 1993 року [俞吾金 1993b], яку було перевидано у 2009-му [俞吾金 2009] та 2014 році [俞吾金 2014]. Автор провів порівняльний аналіз ідей Альтюссера і Фромма, зазначивши, що обидва мислителі фокусуються на категорії “несвідомого” і використовують її як проміжну ланку між економічною базою та ідеологією. Однак різниця в тому, що Фромм наголошує на її негативній ролі, а Альтюссер – на її стверджувальній ролі вираження ідеологією на психічному рівні людини беззаперечного здорового глузду через постійне повторення засобами пропаганди та освіти, що в результаті послаблює здатність людини до критичного мислення. Юй Уцзін також вважає, що 1) Альтюссер бачить тільки той бік ідеології, що створює людину, а не той, що може змінити навколишнє середовище за допомогою практичної діяльності, перетворюючи в такий спосіб ідеологію; 2) Альтюссер не зрозумів глибоко діалектичне мислення Маркса щодо практики та довкілля, першопричина чого полягає у прийнятті ним структуралістського підходу. Однак далі автор зазначає, що Альтюссер розумів обмеження структуралістської методології та важливість питання про ідеологію, що загалом збагачує марксистську філософію [俞吾金 1993b]. Крім того, Юй Уцзін в іншій своїй праці “Практика і свобода” критикує Альтюссера за 1) абсолютизацію філософської думки молодого Маркса в рамках гуманістичної філософії Феєрбаха, 2) антиісторизм, що деконструє гегелівський “міф про внутрішню логіку” [俞吾金 1993a].

У книзі Мена Ден’їна “Ідеологія і конструювання суб’єкта” 2002 року подано всебічний розгляд та інтерпретацію теорії ідеології Альтюссера та її впливу на сучасну науку. Вступна частина роботи являє собою знайомство з інтелектуальною біографією Альтюссера і фокусується на складних взаємозв’язках між унікальністю його часу і його становленням як філософа [孟登迎 2002, 1–14]. Мен Ден’їн робить спробу розкрити політичний і культурний контекст формування теорії ідеології Альтюссера. Автор зазначає, що методи “теоретичного антигуманізму” і “симптомне читання” Альтюссера глибоко пов’язані з його теорією ідеології та мають велику теоретичну цінність, методологічне значення для теорії літератури та літературної критики [孟登迎 2002, 45–75]. Китайський філософ-марксист доводить, що теорія ідеології Альтюссера перебуває на перетині двох традицій у марксистській теорії ідеології – *епістемологічної*, яка наголошує на істинності / неістинності взаємозв’язків між ідеологією та реальністю, та *соціологічної*, яка наголошує на істинності соціальних функцій, що їх виконує ідеологія [孟登迎 2002, 76–109].

У роботі Чжу Сяохуея “Філософія – зброя революції” 2007 року розглянуто історико-культурний контекст формування теорії ідеології Альтюссера, а також визначення французьким філософом ідеології та науки, ідеології та гуманізму, множинної характеристики ідеології, ідеологічних апаратів держави. Особливу увагу приділено впливу теорії ідеології Альтюссера на сучасну науку та філософію. Автор зазначає, що Альтюссер був марксистським борцем і політичним філософом, а його місце в історії розвитку марксизму ще остаточно не визначено [朱晓慧 2007].

Ван Сінфу та Їн Венцзо вважають, що теорія ідеології Альтюссера виражена в концепціях “епістемологічного розриву” та “ідеологічних апаратів держави”, остання з яких набула великого впливу завдяки акценту на ролі матеріальності ідеології. Водночас, на їхню думку, концепція “ідеологічних апаратів держави” нехтує символічними та концептуальними чинниками, не прояснює суперечності між різними типами ідеології, ігнорує вплив недержавних ідеологій [汪行福, 英文作 2011, 5–14].

Лю Юйлань у монографії «Ідеологічна критика “мислення ідентичності”» 2012 року детально аналізує передумови та формування цього методу, а також проводить дослідження розвитку теорії ідеології Альтюссера [刘宇兰 2012]. Через шість років Лю Юйлань видає нову книжку “Дослідження критичної теорії сучасності Альтюссера”, у якій було детально показано альтюссерівську методологію, її відмінності від колишніх підходів, у рамках яких марксизм розуміли як зв’язок теорії та практики, історизм, економізм і гуманізм. Лю Юйлань зазначає, що критика Альтюссера не зводиться до того, щоб відштовхуватися від парадигми відчуження і шукати в марксистській думці загальноприйняті пояснення проблем ХХ століття. Навпаки, це розрив із примітивним розумінням взаємозв’язків між теорією і практикою, відповідно до чого єдина логіка історії зводить усю практику до загальної практики, історичної практики та в такий спосіб впадає в історицистську ідеологію [刘宇兰 2018, 90]. Марксистський економізм і гуманізм перебуває в ідеологічній пастці, бо він обмежений однорідним мисленням. На думку Лю Юйлань, саме Альтюссер виявив замаскований суб’єкт, відкинув безліч односторонніх модифікацій теорії Маркса за допомогою проблемного підходу і методу симптомного читання, що дало змогу успішно критикувати ідеологію та однорідність сучасності. Тобто, загалом, Альтюссер критикує однорідність і захищає множинність [刘宇兰 2018].

У праці Лінь Ціна “Дослідження радикального політичного дискурсу Альтюссера” 2015 року розглядається трансформація ідей Альтюссера в контексті Травневих подій 1968 року у Франції, а також всебічно аналізується методологічне та філософське підґрунтя його нової політичної логіки. У своєму дослідженні Лінь Цін спирається на три частини теорії Альтюссера: теорію ідеології, радикалізацію дискурсу діалектики та алеаторний матеріалізм¹³, маючи на меті прояснити важливість теорії Альтюссера через порівняння із сучасною радикальною політикою. З погляду класичної марксистської теорії ідеологія не може існувати сама по собі, вона пов’язана з аналітичною моделлю економічного класу. Це означає, що теорія ідеології перебуває на периферії марксистської теорії, яка, очевидно, співвідноситься із соціальною реальністю. Провал подій 1968 року показує філософію Альтюссера, як і сучасну радикальну політику, здебільшого у двох аспектах: *по-перше*, неіездатність логіки гуманізму; *по-друге*, потреба пошуку нового підходу до соціальної реальності, який би виходив за рамки аналітичної моделі економічного класу. Саме в такому контексті було написано й опубліковано 1970 року в журналі “La Pensée” статтю Альтюссера “Ідеологія та ідеологічні апарати держави”, що надала марксистській теорії нову перспективу та дискурс для аналізу сучасного капіталізму. Лінь Цін називає це появою *нової політичної логіки*, зазначаючи вплив Альтюссера і Фуко на формування сучасної радикальної теорії, яка зробила свій внесок в аналіз інститутів і структури капіталізму. Тобто відмова від економічної ідентичності та зосередженість на політичному аналізі сучасних радикалів певною мірою були натхненні цими двома французькими філософами. Крім того, існує свого роду складний взаємозв’язок між дискусією постмарксизму про практику гегемоністської артикуляції та теорією ідеології Альтюссера. Кінцеву мету своєї праці Лінь Цін вбачає не лише в оновленні визначення позиції Альтюссера в марксистській теорії, західному марксизмі та сучасній радикальній політичній теорії, а й у пошуку ближчого шляху марксистської теорії до соціальної реальності [林青 2015].

У монографії 2021 року Вана Чуньміна “Вічність і розрив” реконструюються основні елементи та проблемні питання теорії ідеології Альтюссера, що складається з “теорії розриву” (прояснення взаємозв’язків між наукою та ідеологією) і “теорії вічності” (пояснення функції ідеології). Автор дає уявлення про контекст формування цієї теоретичної конструкції та детально розглядає критичні підходи до неї. Ван Чуньмін вказує на те, що альтюссеріанство, сформоване шляхом вивчення “молодого Маркса” і спрямоване на захист наукової природи марксизму, зрештою перетворило матеріалістичну ідеологію на ідеологію, що не тільки приречена на розпад сама по собі, а й прирікає на провал боротьбу за захист науковості марксизму. Ба більше, це структурно незв’язна теорія, яка не тільки приречена на саморозпад, а й, як наслідок, приречена на поразку в науковому захисті марксизму [王春明 2021, 168–169]. У результаті дослідження автор доходить радикального висновку, що сьогодні потрібно переосмислити саме поняття “ідеологія” [王春明 2021, 172]. А теорія ідеології Альтюссера не лише не втратила своєї цінності як точки відліку в розбудові концепції ідеології через її структурну неузгодженість, а й залишила цінну спадщину, розкривши дискурсивну, тангенціальну й емансипаційну природу ідеології. Для того щоб раціонально й ефективно використати цю спадщину, будь-яке сучасне і майбутнє визначення ідеології має набути нового осмислення питання про науку і про суб’єкт [王春明 2021, 183].

5. Оцінка методу “симптомного читання” та концепції “епістемологічного розриву”

У 2002 році у своїй монографії Хуан Цзіфен справедливо зауважив: «По суті, метод “симптомного читання” та епістемологія Альтюссера втілюють у собі всю його теоретичну базу, включно з антисуб’єктивізмом, антиісторизмом, структурною причинністю та іншими Марксовими постулатами. Тому в певному сенсі зрозуміти метод читання і теорію сприйняття Альтюссера – означає зрозуміти всю його теоретичну систему» [黄继锋 2002, 4]. Найважливішим у цьому напрямі дослідженням є згадана вище праця Чжана Їбіна “Запитування, симптомне читання та ідеологія”. Автор у рамках епістемологічного історико-філософського дослідження прагне розкрити методологічні конструкції (“запитування” та “симптомне читання”), які тривалий час залишалися недослідженими в китайському науковому середовищі [张一兵 2003, 8]. Тут Чжан Їбін уперше застосовує метод “зворотного аналізу” шляхом використання деконструкції та постмодерністського підходу до логіки Альтюссера. У праці повною мірою досліджується маловивчена китайськими філософами-марксистами альтюссерівська епістемологія, а також його теорія ідеології й особливо “ідеологічні апарати держави”. Крім того, переосмислюється трактування ідей Маркса Альтюссером і дається глибокий аналіз таких його важливих ідей, як “епістемологічний розрив” у працях Маркса, а також “теоретичний антигуманізм” та історія як “процес без суб’єкта”. Чжан Їбін віддає належне методології Альтюссера, але водночас вважає його теоретичні підходи обмеженими структуралізмом зразка 1960-х років. Також китайський філософ-марксист не згоден із судженням, що “Капітал” не має нічого спільного з Гегелем, а проте приймає введення Альтюссером множинного замість простого економічного детермінізму [张一兵 2003].

Велику увагу китайські філософи-марксиста приділяють визначенню Альтюссером “епістемологічного розриву”, згідно з яким творчість Маркса поділяється на ранній, *ідеологічний період* (до 1845 року) і пізній, *науковий період*. Сюй Чунвень піддав різкій критиці такий підхід, принципово не сприймаючи такого розподілу. Проаналізувавши основні положення “антиемпіристської епістемології” Альтюссера, він доходить висновку, що розміщення цілком процесу пізнання в мислення є свого роду “інверсією фактів”. На думку Альтюссера, історичний матеріалізм Маркса ґрунтується на відокремленні об’єкта пізнання, виробленого в теорії, від

реального об'єкта: взаємозв'язок між об'єктом пізнання і реальним об'єктом не є взаємозв'язком усередині самої реальності. Сюй Чунвень вважає, що така інтерпретація суперечить поглядам самого Маркса [徐崇温 1997, 73–78]. Го Вей також вказує на неспроможність твердження Альтюссера про неоднорідність епістемології Маркса; показує невідповідність між логічною послідовністю і часовою послідовністю на тій підставі, що явище затуляє сутність; економічні категорії розуміються з погляду триєдності формальних, матеріальних і сутнісних положень; взаємозв'язок між абстрактним і конкретним мисленням розглядається з погляду діалектичної єдності всезагальності й одиничності, а також сутності і явища [郭玮 2014, 79–85]. У Мен, навпаки, вважає, що Альтюссер слушно помічає зміни в Марксовій критиці політичної економії. Оскільки ж Альтюссер спирається на філософію Спінози, то йому, зрештою, не вдається зрозуміти справжню мету цієї зміни. Насправді суть цієї епістемологічної зміни полягає в досягненні Марксом розуміння історичного руху самої дійсності в теоретичному ключі критики політичної економії, тобто Маркс встановлює внутрішній зв'язок між категоріями політичної економії та їхнім історичним способом подачі, а на основі цього внутрішнього зв'язку виходить із даних категорій політичної економії шляхом аналізу руху дійсності, формально обумовленого цими категоріями [吴猛 2021, 18–29].

Цю проблематику було подібним чином представлено ще у двох монографіях. Перша – це книга Вана Шичжуна «Від “ідеології” до “історичної науки”» 2012 року [王时中 2012], друга – робота Лю Баоміня “Луї Альтюссер і молодий Маркс” 2013 року, у якій детально проаналізовано працю Альтюссера “За Маркса” [刘保民 2013]. Дещо дивним видається те, що знаменита критика Карлом Поппером марксизму як історичистської епістемології була фактично проігнорована китайськими філософами-марксистами.

6. Про суперечливе розуміння Альтюссером “множинності”

Чжен Їши вважає, що Альтюссер не погоджувався з традиційним визначенням того, що Маркс перетворив ідеалістичну діалектику Гегеля на матеріалістичну. Це непорозуміння, бо фундаментальна проблема полягає не в інверсії, а у фундаментальній трансформації. Альтюссер пояснює це, зважаючи на істотну відмінність між поняттям “тотальності” та оцінкою детермінізму. Суттєва відмінність полягає в принципово різних поглядах: Маркс вважає, що “суперечність” визначається множинністю, а Гегель визначає її моністично [郑忆石 2017]. Дуань Чжунцяо зазначає: хоча Альтюссер у своєму аналізі наддетермінізму наголошував, що економіка, зрештою, є визначальною, але він не дав цьому задовільного пояснення. Тож цієї останньої вирішальної ролі насправді не існує, а є лише чергування домінуючої ролі політики, економіки та ідеології поряд із запереченням суб'єктивної ролі людини. Фактично Альтюссер використав статичний стан суспільства для розроблення своїх структуралістських ідей, заперечуючи погляди Маркса на соціальну форму як на органічне ціле [段忠桥 2009].

Ян Хайфен порівнює розуміння альтюссерівського наддетермінізму Ф. Джеймісоном, Е. Лакло, Ш. Муффом і доходить висновку, що всі вони не приймають “економічний базис як кінцеву детермінанту”. Відмінність же полягає в їхньому визначенні способу виробництва: Лакло і Муфф вважають, що це поняття не має суттєвих характеристик; Джеймісон визначає його як несуттєве, але фундаментальне поняття [仰海峰 2010]. На думку Лю Хуаюя, наддетермінізм Альтюссера спрямований проти суттєвих сутностей, а самовідтворення є найважливішим атрибутом структур. Відносна незалежність між структурами поділяється на первинну і вторинну в уявленні влади. Важливою властивістю соціальних практик є їхня множинність. Множинні практики завжди перебувають у складній єдності певної соціальної формації у вигляді системи взаємозалежних практик: єдність панування і

підпорядкування. Лю Хуаюй вважає, що цілісний структурний детермінізм Альтюссера усуває роль сутностей, унаслідок чого динаміка цього наддетерміністського погляду на суперечності має тенденцію до містицизму та перетворення на теологію з новим обличчям [刘怀玉 2010].

7. Дослідження пізньої філософської думки Альтюссера

Головна теза пізніх робіт Альтюссера полягає в тому, що в історії філософії існує “підпільна”, або маловизнана, традиція. Для визначення цього напрямку думки він використовує поняття “матеріалізм зустрічі”, або “алеаторний матеріалізм”. Суть цього підходу полягає в коментуванні ідей Демокріта, Епікура, Лукреція, Макіавеллі, Спінози, Гоббса, Руссо, Монтеск’є, Маркса, Гайдеггера, Вітгенштайна, Дельоза, Дерріда, яких Альтюссер зараховує до цієї традиції. Цей підхід викликав інтерес і серед китайських філософів-марксистів. Зокрема, у книзі Ліна Сіня “Дослідження пізньої філософської думки Альтюссера” 2009 року розглядаються наукове прочитання марксистської філософії, значення філософського повороту Альтюссера, наддетермінізм, реконцептуалізація філософії та марксистської філософії [凌新 2009]. Також ці ідеї були вивчені в роботах Лі Цзіньхуея “Перечитуючи Альтюссера” [李金辉 2023] і Го Хуа “Випадковий матеріалізм” [郭华 2022], у яких автори особливу увагу приділили вивченню теоретичних передумов та ідеологічних джерел алеаторного матеріалізму Альтюссера.

Го Хуа здійснив дослідження теоретичних засад, ідеологічного походження та основного змісту алеаторного матеріалізму Альтюссера. Автор вважає, що цей концепт сформувався внаслідок політичних і теоретичних криз, з якими зіткнувся марксизм у XX столітті, а саме: *по-перше*, вплив гуманістичного мислення на ортодоксальний марксизм Другого Інтернаціоналу з боку Д. Лукача¹⁴ та інших представників раннього західного марксизму; *по-друге*, зміна комуністичних партій та їхньої політики внаслідок всебічної критики Сталіна на XX з’їзді КПРС; *по-третє*, “травнева буря” 1968 року у Франції, що завдала важкого удару по структуралізму; *по-четверте*, крах європейського комунізму [郭华 2022, 42]. Окрім того, Го Хуа зазначає, що алеаторний матеріалізм Альтюссера належить до ідеалістичної філософії, яка протиставляє чуттєвий матеріальний світ матеріалізму з погляду випадковості, а також протиставляє раціоналізм та есенціалізм випадковому та унікальному розвитку речей. Го Хуа, зрештою, стверджує, що думка Маркса не належить до алеаторного матеріалізму, а сам цей концепт дає змогу Альтюссеру дати уявне, неправильне прочитання марксизму [郭华 2022, 173].

Висновки

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що праці Луї Альтюссера справили істотний вплив на китайських філософів-марксистів, зокрема, завдяки його критиці гуманізму і теорії ідеології. Ідеї Альтюссера стали важливою частиною дискусій, які до сьогодні тривають у китайському науковому середовищі, про природу марксизму та його практичне застосування до розвитку сучасного китайського суспільства. Огляд робіт китайських філософів-марксистів свідчить, що у своїх дослідженнях вони більше зосереджені на вивченні філософських ідей Альтюссера, ніж на його політичних та економічних концептах. Для їхніх праць характерне таке.

По-перше, найбільш плідними стали праці, присвячені теорії ідеології Альтюссера, яку використовували китайські філософи-марксисты в аналізі державної влади та ідеологічного контролю, особливо в контексті розуміння розвитку соціалізму з китайською специфікою. Розуміння Альтюссером ролі ідеології в підтримці соціального порядку і класового панування китайські філософи-марксисты застосовують для вивчення ідеологічних аспектів правління Комуністичної партії Китаю, а також складного процесу сприйняття марксистсько-ленінської ідеології в китайському суспільстві. Водночас співіснує два підходи до цієї теорії: 1) визначення її

цінності для розширення теорії культурної гегемонії А. Грамші та теорії держави К. Маркса; 2) цілковите заперечення шляхом продуктивної критики та пошуку нових підходів до визначення ідеології.

По-друге, китайські філософи-марксистки аналізують, як китайська держава інтерпелювала індивідів як соціалістичних суб'єктів і як цей процес впливав на суб'єктивність та ідентичність у контексті соціалізму з китайською специфікою.

По-третє, акцент на вивченні та критиці таких понять структуралістської методології Альтюссера, як “епістемологічний розрив”, “симптомне читання”, “наддeterminізм”, “алеаторний матеріалізм”, “теоретичний антигуманізм”, “антиекономізм”, “антиісторизм”, “співвідношення теорії та практики”, “безсуб'єктність”, “наука”, а також визначенні їхнього впливу на радикальний марксизм. Ставиться питання: чи справді синхроністична структуралістська методологія Альтюссера демонтує категорії історизму, гуманізму, суб'єктивності та практики?

По-четверте, можна бачити вплив розуміння Альтюссером класової боротьби на китайських марксистських теоретиків, які вивчають динаміку соціалістичного розвитку та роль класової боротьби в китайському контексті. Загалом ідеї Альтюссера зазнають критики й адаптації в процесі сприйняття західного марксизму з метою вироблення більш адекватного теоретичного обґрунтування будівництва соціалізму в Китаї. Ба більше, осмислення альтюссеріанства впливає на формування філософського дискурсу і політичної думки в сучасному Китаї. Одні китайські філософи-марксистки вбачають у марксистському структуралізмі Альтюссера цінну теоретичну базу для аналізу соціально-економічних, політичних і культурних явищ, а інші більш критично ставляться до таких теоретичних підходів і залишаються вірними класичному марксизму. Західна марксистська традиція глибоко аналізується у зв'язку зі сцієнтизмом Альтюссера та критикою його теорії ідеології.

¹ Журнал “Зарубіжні суспільні науки” (“国外社会科学”) засновано 1978 року за підтримки Бібліотеки Академії суспільних наук КНР (中国社会科学院图书馆). Здебільшого журнал знайомить китайського читача з новітніми науковими теоріями, методами дослідження і тенденціями розвитку суспільних наук за кордоном.

² Журнал “Філософія в перекладах” (“哲学译丛”) видається Інститутом філософії Академії суспільних наук КНР.

³ “Матеріали з дослідження марксизму-ленінізму” (“马列主义研究资料”).

⁴ Алекс Теодор Каллінікос (нар. 24 липня 1950 р.) – британський політичний теоретик і активіст родезійського походження. Прихильник троцькізму, член Центрального комітету Соціалістичної робітничої партії, у якій обіймає посаду міжнародного секретаря. Також є редактором теоретичного журналу Соціалістичної робітничої партії “Міжнародний соціалізм”, автор низки книг.

⁵ Концепція теоретичного антигуманізму полягає у визнанні того факту, що незалежно від свідомості та волі індивіда через нього, над ним та поза ним виявляються сили, явища та процеси, над якими він не владний або щодо яких його влада більш ніж відносна та ефемерна. До цього кола явищ зазвичай входять містифіковані у вигляді сліпої безособової сили соціальні процеси, мова і ті сфери духовної діяльності, які вона обслуговує, царина несвідомого бажання як проекція у сферу суспільних відносин колективних несвідомих імпульсів суто психологічного чи сексуально-психологічного характеру тощо.

⁶ Іглтон, Террі (Terence Francis “Terry” Eagleton, нар. 1943, Солфорд) – провідний британський літературознавець і філософ неомарксистського спрямування. Член Британської академії (2003). Лауреат Дойчерівської меморіальної премії (1989).

⁷ Джеймісон, Фредрік (Fredric Jameson, нар. 1934) – американський літературний критик і теоретик марксизму. Професор порівняльного літературознавства та романських досліджень у Дюкському університеті. Найбільш відомий своїм аналізом сучасних культурних течій – постмодернізм він описує як процес спатіалізації культури під тиском глобально

організованого капіталізму. Значний вплив на Джеймісона справили неомарксизм (Теодор Адорно, Луї Альтюссер) і структуралізм (Клод Леві-Стросс, Альгірдас Греймас).

⁸ Альтюссер запозичив концепт “наддетермінізм” із психоаналізу, проте використовував його для опису соціальних суперечностей замість традиційної для марксизму детермінованості надбудови базисом.

⁹ Симптомне читання – метод Альтюссера інтерпретації текстів, який виявляє справжні теоретичні положення, що імпліцитно містяться в тексті. Симптомне читання спрямоване на конструювання проблематики тексту, що лежить у його основі, структуру, простір, у якому невисловлене має певне значення. Альтюссер використовував метод симптомного читання для аналізу текстів Маркса, щоб відрізнити його нову проблематику від схожої в мовному сенсі проблематики класичної політекономії.

¹⁰ Марксистський гуманізм – це напрям думки та політичних дій, що ґрунтується на гуманістичній інтерпретації праць Карла Маркса. Це дослідження того, з чого складається людська природа і яке суспільство було б найсприятливішим для процвітання людини з критичного погляду, що ґрунтується на марксистській філософії. Марксистські гуманісти стверджують, що сам Маркс займався дослідженням таких питань.

¹¹ Про сприйняття М. Гайдеггера китайськими філософами-марксистами див.: [Кіктенко 2023].

¹² Про сприйняття А. Грамші китайськими філософами-марксистами див.: [Кіктенко 2022a].

¹³ Алеаторний матеріалізм – ідея Л. Альтюссера про те, що закони існування і розвитку будь-яких систем сконструйовані природою внаслідок комбінації попередніх елементів і законів їхньої взаємодії, які також є наслідком випадкових попередніх комбінацій.

¹⁴ Про сприйняття ідей Д. Лукача китайськими філософами-марксистами див.: [Кіктенко 2022b].

ЛІТЕРАТУРА

Кіктенко В. О. Історія та сучасні тенденції вивчення філософії А. Грамші в Китаї // **Східний світ**, 2022a, № 3. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.03.160>

Кіктенко В. О. Сприйняття марксизму Дьйордя Лукача в Китаї: від ідеологічної критики до формування наукового підходу // **Китаєзнавчі дослідження**, 2022b, № 3. DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2022.03.034>

Кіктенко В. О. Філософія Мартіна Гайдеггера у працях китайських філософів-марксистів: від ідеологічного заперечення до формування системних досліджень // **Китаєзнавчі дослідження**, 2023, № 4. DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2023.04.030>

Callinicos A. **Althusser's Marxism**. London, 1976.

Chou Li-Quan. Great Changes in Marxist Philosophy in China Since 1978 // **Philosophy East and West**. Vol. 38, No. 1. 1988. DOI: <https://doi.org/10.2307/1398951>

Zhou Hongyin, Ye Jiabin. Doing Philosophy Comparatively in China: Constructive Engagement between Marxist, Western, and Chinese Traditional Philosophy (2000–2022) // **Comparative Philosophy**. Vol. 13, No. 2. 2022. DOI: [https://doi.org/10.31979/2151-6014\(2022\).130208](https://doi.org/10.31979/2151-6014(2022).130208)

阿尔都塞. 保卫马克思. 北京, 1984.

阿尔都塞. 意识形态和意识形态国家机器 // 当代电影. 第3卷. 1987.

阿尔都塞. 哲学的转变 // 马克思主义美学研究. 1998.

阿尔都塞. 读“资本论”. 北京, 2001.

阿尔都塞. 今日马克思主义 // 马克思主义美学研究. 2002.

阿尔都塞. 来日方长·第十八章 // 马克思主义美学研究. 2004.

阿尔都塞. 黑格尔的幽灵. 南京, 2005.

阿尔都塞. 保卫马克思. 北京, 2006.

阿尔都塞. 读“资本论”. 北京, 2008.

阿尔都塞. 保卫马克思. 北京, 2009a.

阿尔都塞. 马克思与相遇的唯物主义 // 国外理论动态. 第10卷. 2009b.

阿尔都塞. 保卫马克思. 北京, 2010a.

阿尔都塞. 论马克思与弗洛伊德 // 当代国外马克思主义评论. 第10卷. 2010b.

阿尔都塞. 保卫马克思. 北京, 2011.

阿尔都塞. 来日方长. 上海, 2013.

阿尔都塞. 哲学的形势和马克思主义理论研究 // 国外理论动态. 第1卷. 2014.

- 阿尔都塞。保卫马克思。北京, 2017a。
阿尔都塞。读“资本论”。北京, 2017b。
阿尔都塞。政治与历史。西安, 2018。
阿尔都塞。论再生产。西安, 2019。
阿尔都塞。孟德斯鸠。西安, 2020。
阿尔都塞。在哲学中成为马克思主义者。北京, 2022。
阿尔都塞。怎么办?。西安, 2023。
阿图塞。列宁和哲学。台北, 1990a。
阿图塞。自我批评论文集。台北, 1990b。
阿图塞。保卫马克思。台北, 1995。
杜任之。现代西方著名哲学家述评。北京, 1983。
段忠桥。当代国外社会思潮。北京, 2009。
郭华。偶然相遇的唯物主义。北京, 2022。
郭玮。“思维”与“现实”的分裂——评阿尔都塞对马克思主义认识论的解读 // 教学与研。第12卷。2014。
黄继锋。阿尔都塞与马克思。合肥市, 2002。
金瑶梅。阿尔都塞及其学派研究。重庆, 2010。
李金辉。重读阿尔都塞。北京, 2023。
李青宜。阿尔都塞与“结构主义马克思主义”。沈阳, 1986。
李世黎。阿尔都塞政治哲学研究。武汉, 2012。
黎庶乐。论阿尔都塞的“历史无主体”思想 // 马克思主义哲学研究。2008。
林青。阿尔都塞激进政治话语研究。上海, 2015。
凌新。阿尔都塞后期哲学思想研究。武汉, 2009。
刘保民。路易·阿尔都塞与青年马克思。西安, 2013。
刘怀玉。当代马克思主义哲学史。北京, 2010。
刘宇兰。阿尔都塞现代性批判理论研究。北京, 2018。
马良, 史伟刚。阿尔都塞的结构主义的马克思主义述评 // 宁波高等专科学校学报。第14卷, 第3期。2002。
孟登迎。意识形态与主体建构。北京, 2002。
潘志新。阿尔都塞的有机理性思想初探。北京, 2014。
庞晓明。结构与认识。北京, 2006。
王凤才。追寻马克思。济南, 2003。
王春明。永恒与断裂。上海, 2021。
王杰。审美幻象研究: 审美幻象研究。桂林, 1996。
王时中。从“意识形态”到“历史科学”。北京, 2012。
王雨辰。阿尔都塞的马克思主义理论研究。北京, 2018。
汪行福, 英文作。论阿尔都塞对意识形态理论的唯物化阐释 // 南京大学学报。第5期。2011。
吴猛。马克思政治经济学批判中的认识论变革——兼论阿尔都塞对“资本论”的认识论建构 // 哲学研究。第2卷。2021。
徐贲。走向后现代与后殖民。北京, 1996。
徐崇温。“西方马克思主义”论丛。重庆, 1989。
徐崇温。阿尔都塞的反经验主义认识论和马克思主义。中国社会科学。第3期。1997。
仰海峰。西方马克思主义的逻辑。北京, 2010。
俞吾金。实践与自由。武汉, 1993a。
俞吾金。意识形态论。上海, 1993b。
俞吾金。意识形态论。北京, 2009。
俞吾金。意识形态论。上海, 2014。
张金鹏。圣火的光辉: “马克思主义基本原理概论”专题讲演。南京, 2011。
张文喜。马克思主义哲学导论。北京, 2021。
张一兵。问题式、症候阅读与意识形态。北京, 2003。
张一兵, 胡大平。西方马克思主义哲学的历史逻辑。南京, 2003。
张一兵。问题式、症候阅读与意识形态。北京, 2021。
张羽佳。阿尔都塞。昆明, 2011。
张羽佳。阿尔都塞。西安, 2017。
郑忆石。阿尔都塞哲学研究。桂林, 2017。
周怡。解读社会: 文化与结构的路径。北京, 2004。
朱晓慧。哲学是革命的武器。上海, 2007。

REFERENCES

- Kikmenko V. O. (2022a), "Istoriia ta suchasni tendentsii vyvchennia filosofii A. Gramshi v Kytai", *Shidnij svit*, No. 3, pp. 160–172. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.03.160>
- Kikmenko V. O. (2022b), "Spryiniattia marksyzmu Diordia Lukacha v Kytai: vid ideolohichnoi krytyky do formuvannia naukovooho pidkhotu", *Chinese studies*, No. 3, pp. 34–50. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2022.03.034>
- Kikmenko V. O. (2023), "Filosofia Martina Haidehhera u pratsiakh kytais'kykh filosofiv-markystiv: vid ideolohichnoho zaperechennia do formuvannia systemnykh doslidzhen", *Chinese studies*, No. 4, pp. 30–52. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2023.04.030>
- Callinicos A. (1976), *Althusser's Marxism*, Pluto Press, London.
- Chou Li-Quan (1988), "Great Changes in Marxist Philosophy in China Since 1978", *Philosophy East and West*, Vol. 38, No. 1, pp. 58–63. DOI: <https://doi.org/10.2307/1398951>
- Zhou Hongyin and Ye Jiabin (2022), "Doing Philosophy Comparatively in China: Constructive Engagement between Marxist, Western, and Chinese Traditional Philosophy (2000–2022)", *Comparative Philosophy*, Vol. 13, No. 2, pp. 50–61. DOI: [https://doi.org/10.31979/2151-6014-\(2022\).130208](https://doi.org/10.31979/2151-6014-(2022).130208)
- Aerdusai (1984), *Baowei Makesi*, Shangwu yinshuguan, Beijing. (In Chinese).
- Aerdusai (1987), "Yishi xingtai he yishi xingtai guojia jiqi", *Dangdai dianying*, Vol. 3, pp. 100–112. (In Chinese).
- Aerdusai (1998), "Zhexue de zhuanbian", *Makesi zhuyi meixue yanjiu*, pp. 393–409. (In Chinese).
- Aerdusai (2001), *Du "Ziben lun"*, Zhongyang bianyi chubanshe, Beijing. (In Chinese).
- Aerdusai (2002), "Jinri makesi zhuyi", *Makesi zhuyi meixue yanjiu*, pp. 439–451. (In Chinese).
- Aerdusai (2004), "Lairifangchang di shiba zhang", *Makesi zhuyi meixue yanjiu*, pp. 289–298. (In Chinese).
- Aerdusai (2005), *Heiger de youling*, Nanjing daxue chubanshe, Nanjing. (In Chinese).
- Aerdusai (2006), *Baowei makesi*, Shangwu yinshuguan, Beijing. (In Chinese).
- Aerdusai (2008), *Du "Zibenlun"*, Zhongyang bianyi chubanshe, Beijing. (In Chinese).
- Aerdusai (2009a), *Baowei makesi*, Shangwu yinshuguan, Beijing. (In Chinese).
- Aerdusai (2009b), "Makesi yu xiangyu de weiwu zhuyi", *Guowai lilun dongtai*, Vol. 10, pp. 67–74. (In Chinese).
- Aerdusai (2010a), *Baowei makesi*, Shangwu yinshuguan, Beijing. (In Chinese).
- Aerdusai (2010b), "Lun makesi yu fuluoyide", *Dangdai guowai makesi zhuyi pinglun*, Vol. 10, pp. 329–349+420–421. (In Chinese).
- Aerdusai (2011), *Baowei makesi*, Shangwu yinshuguan, Beijing. (In Chinese).
- Aerdusai (2013), *Lairi fangchang*, Shanghai renmin chubanshe, Shanghai. (In Chinese).
- Aerdusai (2014), "Zhexue de xingshi he makesi zhuyi lilun yanjiu", *Guowai lilun dongtai*, Vol. 1, pp. 10–18. (In Chinese).
- Aerdusai (2017a), *Baowei makesi*, Shangwu yinshuguan, Beijing. (In Chinese).
- Aerdusai (2017b), *Du "Zibenlun"*, Zhongyang bianyi chubanshe, Beijing. (In Chinese).
- Aerdusai (2018), *Zhengzhi yu lishi*, Xibeidaxue chubanshe, Xian. (In Chinese).
- Aerdusai (2019), *Lunzai shengchan*, Xibeidaxue chubanshe, Xian. (In Chinese).
- Aerdusai (2020), *Mengdesijiu*, Xibeidaxue chubanshe, Xian. (In Chinese).
- Aerdusai (2022), *Zaizhe xuezhong chengwei makesi zhuyizhe*, Beijing chubanshe, Beijing. (In Chinese).
- Aerdusai (2023), *Zenmen ban?*, Xibeidaxue chubanshe, Xian. (In Chinese).
- Atusai (1990a), *Liening he zhexue*, Yuanliu chuban shiye gufen youxian gongsi, Taipei. (In Chinese).
- Atusai (1990b), *Ziwo piping lunwenji*, Yuanliu chuban shiye gufen youxian gongsi, Taipei. (In Chinese).
- Atusai (1995), *Baowei makesi*, Yuanliu chuban shiye gufen youxian gongsi, Taipei. (In Chinese).
- Du Renzhi (1983), *Xiandai xifang zhuming zhexuejia shuping*, Sanlian shudian, Beijing. (In Chinese).
- Duan Zhongqiao (2009), *Dangdai guowai shehui sichao*, Zhongguo renmin daxue chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Guo Hua (2022), *Ouran xiangyu de weiwu zhuyi*, Beijing shifan daxue chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Guo Wei (2014), “‘Siwei’ yu ‘xianshi’ de fenlie —— ping Aerdusai dui makesi zhuyi renshilun de jiedu”, *Jiaoxue yu yan*, jiu, Vol. 12, pp. 79–85. (In Chinese).

Huang Jifeng (2002), *Aerdusai yu makesi*, Hefeishi, Anhui renmin chubanshe. (In Chinese).

Jin Yaomei (2010), *Aerdusai jiqi xuepai yanjiu*, Chongqing chubanshe, Chongqing. (In Chinese).

Li Jinhui (2023), *Zhongdu Aerdusai*, Renmin chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Li Qingyi (1986), *Aerdusai yu “jiegou zhuyi makesi zhuyi”*, Liaoning renmin chubanshe, Shenyang. (In Chinese).

Li Shili (2012), *Aerdusai zhengzhi zhaxue yanjiu*, Hubei renmin chubanshe, Wuhan. (In Chinese).

Li Shule (2008), “Lun Aerdusai de ‘lishi wu zhuti’ sixiang”, *Makesi zhuyi zhaxue yanjiu*, pp. 266–272. (In Chinese).

Lin Qing (2015), *Aerdusai jijin zhengzhijhua yu yanjiu*, Shanghai. (In Chinese).

Ling Xin (2009), *Aerdusai houqi zhaxue sixiang yanjiu*, Hubei renmin chubanshe, Wuhan. (In Chinese).

Liu Baomin (2013), *Luyi Aerdusai yu qingnian makesi*, Xibei daxue chubanshe, Xian. (In Chinese).

Liu Huaiyu (2010), *Dangdai makesi zhuyi zhaxueshi*, Beijing shifan daxue chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Liu Yulan (2018), *Aerdusai xiandaixing pipan lilun yanjiu*, Renmin chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Ma Liang and Shi Weigang (2002), “Aerdusai de jiegou zhuyi de makesi zhuyi shuping”, *Ningbo gaodeng zhuanke xuexiao xuebao*, Vol. 14, Issue 3, pp. 1–5. (In Chinese).

Meng Dengying (2002), *Yishi xingtai yu zhuti jiangou*, Zhongguo shehui kexue chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Pan Zhixin (2014), *Aerdusai de youji lixing sixiang chutan*, Zhongguo shehui kexue chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Pang Xiaoming (2006), *Jiegou yu renshi*, Zhongguo shehui kexue chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Wang Fengcai (2003), *Zhuixun makesi*, Shandong daxue chubanshe, Jinan. (In Chinese).

Wang Chunming (2021), *Yongheng yu duanlie*, Shanghai renmin chubanshe, Shanghai. (In Chinese).

Wang Jie (1996), *Shenmei huanxiang yanjiu: shenmei huanxiang yanjiu*, Guangxi shifan daxue chubanshe, Guilin. (In Chinese).

Wang Shizhong (2012), *Cong “yishi xingtai” dao “lishi kexue”*, Zhongguo shehui kexue chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Wang Yuchen (2018), *Aerdusai de makesi zhuyi lilun yanjiu*, Zhongguo renmin daxue chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Wang Xingfu and Ying Wenzuo (2011), “Lun Aerdusai dui yishi xingtai lilun de weiwuhua chanshi”, *Nanjing daxue xuebao*, Issue 5, pp. 5–14. (In Chinese).

Wu Meng (2021), “Makesi zhengzhi jingji xuepi panzhong de renshi lunbian ge —— jianlun Aerdusai dui ‘Zibenlun’ de renshilun jiangou”, *Zhexue yanjiu*, Vol. 2, pp. 18–29. (In Chinese).

Xu Bi (1996), *Zouxiang houxiandai yu houzhimin*, Zhongguo shehui kexue chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Xu Chongwen (1989), “*Xifang makesi zhuyi*” luncong, Chongqing chu ban she, Chongqing. (In Chinese).

Xu Chongwen (1997), “Aerdusai de fanjing yanzhu yiren shilun he makesi zhuyi”, *Zhongguo shehui kexue*, Issue 3, pp. 73–86. (In Chinese).

Yang Haifeng (2010), *Xifang makesi zhuyi de luoji*, Beijing daxue chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Yu Wujin (1993a), *Shijian yu ziyou*, Wuhan daxue chubanshe, Wuhan. (In Chinese).

Yu Wujin (1993b), *Yishi xingtailun*, Shanghai renmin chubanshe, Shanghai. (In Chinese).

Yu Wujin (2009), *Yishi xingtailun*, Renmin chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Yu Wujin (2014), *Yishi xingtailun*, Shanghai renmin chubanshe, Shanghai. (In Chinese).

Zhang Jinpeng (2011), *Shenghuo de guanghui: “makesi zhuyi jiben yuanli gailun” zhuanti jiangyan*, Jiangsu renmin chubanshe, Nanjing. (In Chinese).

Zhang Wenxi (2021), *Makesi zhuyi zhexue daolun*, Zhongguo renmin daxue chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Zhang Yibing (2003), *Wentishi, zhenghou yuedu yu yishi xingtai*, Zhongyang bianyi chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Zhang Yibing and Hu Daping (2003), *Xifang makesi zhuyi zhexue de lishi luoji*, Nanjing daxue chubanshe, Nanjing. (In Chinese).

Zhang Yibing (2021), *Wentishi, zhenghou yuedu yu yishi xingtai*, Beijing shifan daxue chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Zhang Yujia (2011), *Aerdusai*, Yunnan jiaoyu chubanshe, Kunming. (In Chinese).

Zhang Yujia (2017), *Aerdusai*, Shanxi shifan daxue chubanshe, Xi An. (In Chinese).

Zheng Yishi (2017), *Aerdusai zhexue yanjiu*, Guangxi shifan daxue chubanshe, Guilin. (In Chinese).

Zhou Yi (2004), *Jiedu shehui: wenhua yu jiegou de luojing*, Shehui kexue wenxian chubanshe, Beijing. (In Chinese).

Zhu Xiaohui (2007), *Zhexue shi geming de wuqi*, Xuelin chubanshe, Shanghai. (In Chinese).

В. О. Кікменко

АЛЬТЮССЕРІВСЬКИЙ СТРУКТУРАЛІЗМ У КИТАЙСЬКОМУ МАРКСИСТСЬКОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

У статті досліджено рецепцію та інтерпретацію китайськими вченими філософії Луї Альтюссера. Насамперед показано особливості історичного і філософського контексту знайомства з ідеями Альтюссера в Китаї (кінець 1970-х – 2000-ні роки) та формування відповідних альтюссеріанських досліджень. Детально проаналізовано наукові праці китайських філософів-марксистів, у яких було здійснено введення і коментування основних положень теорії Альтюссера; визначення взаємозв'язків між альтюссерівською теорією і структуралізмом, філософією та наукою; вивчення поглядів Альтюссера на історію, діалектику, гуманізм. Підкреслено, що введення до китайського наукового дискурсу таких ідей Альтюссера, як “епістемологічний розрив”, “симптомне читання”, “наддетермінізм”, “алеаторний матеріалізм”, “теоретичний антигуманізм”, “антиекономізм”, “антиісторизм”, “співвідношення теорії та практики”, було здійснено в працях Лі Цін'ї, Сюя Чунвеня, Сюя Беня, Вана Цзе, Чжана Їбіна, Ху Дапіна, Пана Сяоміна, Цзіня Яомея, Чжана Юйцзі, Лі Шилі, Пана Чжисіня, Чжана Їши, Вана Юйчєня, Лю Юйланя. Вивчено неоднозначне ставлення до методології структуралістського марксизму Альтюссера з боку Ду Женьчжи, Вана Фенцяя, Чжоу Ї, Чжана Цзіньпєна, Чжана Вєньсі, Лі Шуле. Значну увагу приділено критиці теорії ідеології Альтюссера, яка викликала неабиякий інтерес у китайських учених (Юй Уцзінь, Мен Дєн'їн, Чжу Сяохуей, Ван Сінфу, Їн Вєньцзо, Лю Юйлань, Лінь Цін, Ван Чуньмін). На прикладах методу “симптомного читання” та концепції “епістемологічного розриву” проаналізовано критичне сприйняття головних теоретичних положень філософії Альтюссера в роботах Хуана Цзіфєна, Чжана Їбіна, Сюя Чунвеня, У Мєна, Вана Шичжуна, Лю Баоміня. Різномічні підходи щодо суперечливого розуміння Альтюссером “множинності” представлені в дослідженнях Чжана Їши, Дуаня Чжунцяя, Яна Хайфєна, Лю Хуаюя. Дослідження пізньої філософської думки Альтюссера, що насамперед стосується поняття “алеаторний матеріалізм”, представлено на прикладах праць Ліна Сіня, Лі Цзіньхуєя, Го Хуа. У висновках зазначено, що китайські філософи-марксистки більше зосереджені на вивченні філософських ідей Альтюссера, ніж на його політичних та економічних концептах. Також вказано, що одні китайські філософи-марксистки творчо сприймають марксистський структуралізм Альтюссера, а інші критично ставляться до нього та віддають перевагу класичному марксизму.

Ключові слова: епістемологія; ідеологія; марксизм; методологія; практика; структуралізм; теорія

Стаття надійшла до редакції 10.01.2024